

The paper presents the results of a theoretical study of the phenomenon of conflict. The phenomenon of conflict is considered from the perspective of an antinomy, that is internal or external conflict, confrontation, which has become urgent and requires solution. Sources-11.

Key words: *internal and external conflicts of personality, antinomy, contradictions, divergent motives of the individual.*

Козицька Інна Валеріївна – кандидат психологічних наук, асистент кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.

УДК 159.9

Кривошишина О.А., Балебрех Ю.Б.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДІВ ПОДОЛАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ БУЛЛІНГУ (НА ПРИКЛАДІ ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ)

У статті досліджено явище агресивної поведінки – буллінгу, або третирування у шкільному середовищі. Проаналізовано структуру, види буллінгу, чинники виникнення даної насильницької поведінки серед учнів. Проаналізовано особистісні характеристики особистості – жертви буллінгу та буллера (переслідувача). Розглянуто основні методи подолання та профілактики буллінгу (на прикладі зарубіжних країн та України). Вивчено спільні та відмінні ознаки методів профілактики та подолання буллінгу в США, Канаді, європейських країнах та Україні.

Ключові слова: *буллінг, третирування, жертва буллінгу, буллер (переслідувач).*

Постановка проблеми. Останнім часом питанню профілактики та подолання агресивної поведінки у шкільному середовищі в нашій країні приділяється значна увага. Проте, проблема агресивної поведінки (третирування, буллінгу) серед дітей не є достатньо висвітленою у практиці таких наук, як психологія, педагогіка, юриспунденція та медицина. Явище фізичного та психологічного знущання в школі залишається в нашій країні невизначеним на законному рівні як таке, що потребує покарання. Явище буллінгу викликає небезпечні соціально-психологічні наслідки як для тих дітей, які є жертвами, так і всіх інших учасників. Прояв буллінгу серед учнів у нашій країні потребує детальнішого дослідження, зокрема необхідним є вивчення методів подолання даного явища, які вже є розробленими у зарубіжній практиці, а також подальша їх адаптація до умов українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема насильства, зокрема третирування учнів учнями висвітлювалася О. Дроздовим, В. Ролінським, А. Черняковою та іншими науковцями. Ґрунтовніше даною проблемою займалися зарубіжні вчені, зокрема К. Кампулаен, Д. Корнелл, Н. Крауфорд, Х. Лейманн, Д. Ольвеус, К. Паура, І. Ресанен, та інші. Вітчизняні наукові праці з зазначеної проблеми носять теоретичний характер, недослідженими залишаються рівень поширеності буллінгу в нашій країні, шляхи виявлення та подолання цього явища, зокрема на психологічному рівні.

Мета статті - порівняльний аналіз методів подолання та профілактики буллінгу в шкільному середовищі (на прикладі навчальних закладів зарубіжних країн та України).

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Буллінг (bullying, від англійського bully – хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) в скандинавських і англомовних країнах визначається як пригнічення, дискримінація, цькування. Вітчизняні науковці позначають агресивну поведінку у дитячому середовищі терміном «третирування».

Окрім терміну «буллінг», зарубіжні дослідники використовують також термін «моббінг» (mobbing). Термін «буллінг» з'явився на початку 70-их років у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми у школі. Інший термін «моббінг» був опублікований також у Скандинавії на початку 80-их років другою групою вчених, під час дослідження насильства працівників на робочих місцях. Пізніше ці дослідницькі групи залучили до співпраці науковців інших країн. Учені з Великобританії, Австралії та Японії почали співпрацювати з дослідницькою групою Норвегії для вивчення явища «буллінгу» у школах, а вчені з Німеччини, Франції, Угорщини, США і Австралії залучилися до співпраці з дослідницькою групою в Швеції, для дослідження «моббінгу» на робочих місцях. Таким чином, у США та інших європейських країнах поняття «буллінг» застосовується щодо шкільних ситуацій, а термін «моббінг» – щодо ситуацій на робочих місцях.

У нашому дослідженні термін «буллінг» позначає агресивну поведінку серед дітей, тотожним вживається поняття «третирування».

Норвезький вчений, дослідник буллінгу в школі, Ден Ольвеус визначає буллінг як явище, коли одну людину змушує інша людина або кілька людей до негативних дій повторно, протягом певного часу, при чому цій людині важко захищатися [7]. На його думку, поняття включає три важливих компоненти:

- буллінг є агресивною поведінкою, що включає в себе небажані, негативні дії;
- буллінг включає патерн поведінки, що постійно повторюється;
- буллінг характеризується нерівністю влади або сили [10].

Буллінг можна розглядати як форму агресії, яка проте має свої специфічні особливості, виходячи з визначення понять «агресія» та «буллінг». Агресія – це будь-яка форма поведінки, спрямована на приниження чи завдання шкоди іншій живій істоті, яка не бажає такого ставлення [2]. Буллінг – це також форма поведінки, спрямована на завдання шкоди, проте буллінг завжди є систематичним та тривалим і передбачає можливу участь двох і більше людей.

Буллінг, або третирування проявляється у школі в різноманітних формах: фізичній (побиття, штовхання, т.д.); вербальній (називання принизливими прізвиськами, висміювання); соціальній (ізоляція, відмова спілкуватися); а також таких формах, як поширення брехні, відбирання речей учня. Дослідники також виділяють такі форми буллінгу як расистський, сексуальний, і новий вид – кібербуллінг, який здійснюється за допомогою сучасних засобів зв'язку.

На сьогодні буллінг є однією з найпоширеніших соціально-психолого-педагогічних проблем. Загальнонаціональне дослідження, здійснене в США на початку 2000-х років, показало, що 29,9% американських учнів були втягнуті в процеси третирування, зокрема 13% виступали в ролі агресорів, 10,6% – жертв, а 6,3% – в обох ролях одночасно [3, 25].

Експериментальні дослідження боулінгу у вітчизняній психологічній практиці дають підстави вважати, що на жаль, означена проблема є актуальною для України.

Результати дослідження «Насильство в школі», проведеного в чотирьох регіонах України, показали, що третина з 1236 учнів з 20 шкіл Київської, Кіровоградської, Вінницької та Черкаської областей (від 24 до 37%) зазнавала фізичного чи психологічного насильства у школі [9].

Дослідники буллінгу наголошують на тому, що це явище носить систематичний, циклічний характер, і при цьому учні можуть виконувати різноманітні ролі. Д. Ольвеус виділив рольову структуру буллінгу. На його думку, окрім жертви (дитина, яка зазнає знущань) та буллера (переслідувача) тобто того, хто власне здійснює знущання, є і інші ролі – ролі наслідувачів, потенційних буллерів, спостерігачів, потенційних захисників та захисників [10].

Типовою жертвою переслідування в шкільному середовищі стає, як доводять зарубіжні дослідження, високо тривожна, невпевнена у собі дитина, схильна до депресивних переживань. У фізичному плані такі діти слабкіші.

Переслідувачами (буллерами) зазвичай є фізично розвинуті хлопці, які виховувались у сім'ях з негативним соціально-психологічним кліматом – недбайливим або ворожим ставленням з боку батьків, використанням покарань. Часто саме в сім'ї вони отримали перший досвід насильства і згодом почали переносити його на однолітків. Щодо притаманних їм особистісних рис, то дослідники називають домінантність, агресивність, низький рівень емпатії, гіперактивність та імпульсивність.

Таке значне привертання уваги до явища буллингу в європейських країнах, в Австралії, Японії, США пояснюється, перш за все, тим, що воно викликає не просто неприємні відчуття, а стає для того, кого переслідують, постійним стресом з негативними наслідками для фізичного та психологічного здоров'я. Крім цього, моббінг чи буллінг негативно впливає і на тих, хто безпосередньо не бере в ньому участі: сторонніх спостерігачів, пасивних прибічників, можливих захисників.

Дослідники буллингу в школі виявили наслідки для різних учасників цього процесу [10]. У дітей, які стають об'єктами буллингу, це явище спричиняє депресію, низьку самооцінку, проблеми зі здоров'ям, низьку успішність, суїцидальні думки. В англійській мові виник навіть новий термін для позначення самогубства внаслідок буллингу – *bullycide*.

Англійська дослідниця буллингу К. Салліван розглядає п'ять рівнів впливу буллингу [6]:

- 1 рівень – жертва буллингу, яка відчуває порушення безпеки;
- 2 рівень – батьки та родичі, відчувають агресію та емпатію щодо жертв;
- 3 рівень – спостерігачі у школі. Спостереження викликає у інших учнів тривогу внаслідок усвідомлення, що подібні дії можуть бути направлені на них.
- 4 рівень – інші учні школи. Ці учні, на думку К. Салліван, чують про те, що відбувається і розуміють, що школа не є безпечним місцем. Окрім цього, якщо такі насильницькі дії не зустрічають опору, то це стає сигналом для дітей, які схильні до насильства (буллерів, переслідувачів), що буллінг є дозволеним у школі. А це, врешті-решт, буде призводити до формування культури буллингу.
- 5 рівень – інші верстви суспільства. Тобто, К. Салліван вважає, що сприйняття учнями школи як небезпечного середовища може переноситися ними на сприйняття суспільства в цілому.

Вже після перших досліджень проблеми третирування в Норвегії, Швеції, Великобританії було вжито заходів для профілактики та подолання цього негативного явища.

Всі ці заходи потрібно взяти до уваги та на їх основі розробити програми для подолання насильницької поведінки в українських школах.

Можна виділити основні напрямки цих заходів:

1). Впровадження нормативно-правових актів, що захищають від третирування. Були сформульовані закони, які передбачають відповідальність адміністрації шкіл за моніторинг, виявлення та подолання явища буллингу. Наприклад, в Канаді в кожній школі здійснюється аналіз безпечного середовища для дитини та вживаються превентивні заходи. В Швеції з 2006 року працює уповноважений з питань захисту школярів та студентів державний орган, який забезпечує компенсацію від освітніх закладів чи адміністрацій за відсутність безпечного для навчання середовища. За час його існування відшкодовано вже 45 запитів, виплачено компенсації від 5 до 400 тисяч крон.

2). Створення інтернет-сайтів, де кожен може отримати інформацію про буллінг, де надаються поради батькам, вчителям та жертвам буллингу (Bullying.org, Bullying Online, Stop bullying, Bullying. Net, BullyOnline).

3). Здійснення соціальної антиреклами насильства та знущань.

4). Розроблення та активне впровадження в практику програми для профілактики та подолання третирування, вивчаються антибулінгові посібники, брошури.

Всі антибулінгові програми мають схожу структуру. Принципом побудови цих програм є комплексний підхід; проблема третирування долається на усіх рівнях: на рівні школи, на рівні кожного класу, а також проводиться робота на індивідуальному рівні, з окремим учнем.

Однією з найбільш ефективних та міжнародно визнаних програм попередження третируванню є освітньо-профілактична програма запобігання третирування в школах Д. Ольвеуса (англ. Olweus Bullying Prevention Program, OBPP). Експерти Центру з вивчення та превенції насильства Колорадського університету США визнали цю програму однією з найефективніших освітніх профілактичних програм.

Програма містить комплекс інформативно-консультативних, діагностичних, організаційних дій, якими охоплюються всі учасники навчального процесу в школі. Реалізація програми OBPP здійснюється на загальношкільному, груповому та індивідуальному рівні [14].

Основними компонентами програми на першому рівні є: формування у школі відповідної координаційної групи, діяльність якої спрямована на узгодження дій всіх учасників навчально-виховного процесу, проведення моніторингу з метою діагностування психологічної атмосфери шкільного середовища. Керівниками виступають директор школи, шкільний консультант, члени учнівської групи підтримки (англ. Student Assistance Support Group – SASG), вчителі. На другому (класному) рівні передбачається проведення зустрічей з учнями класу, батьками та громадськими лідерами. Третій рівень програми передбачає різні форми індивідуальної роботи з учнями, які виступають у ролі ініціатора конфліктів та жертв, а також з їх батьками. Четвертий рівень (суспільний) має на меті залучення членів громади до координаційного комітету з профілактики третирування (Bullying Prevention Coordinating Committee); розвиток співробітництва з членами громади для підтримки шкільної профілактичної програми; допомога у розповсюдженні антибулінгових закликів та принципів у суспільстві [10].

Результати експериментальної апробації названих програм показали ефективність у подоланні проблеми насильства серед учнів шкіл США.

Програма The Lions Quest Conflict Management Program була розроблена в Канаді в Торонто, спрямована на 3 основних напрями: зміна установок щодо інтеракцій учнів; 2) розширення знань про неагресивні методи вирішення конфліктів; 3) сприяння втілення даних методів у реальність. Ця програма призначена для дітей та старших учнів (від дошкільного до старшого шкільного віку) і складається з кількох компонентів, призначеного для учнів різного віку.

Програма складається з таких основних напрямів: Програма сприяння миру і попередження насильства (Promoting Peace and Preventing Violence Program) була розроблена для учнів від 7 до 12 класів, складається з 12 сесій та 5 модулів, призначених допомогти учням зрозуміти причини ескалації конфліктів та виникнення насильства. Наступний напрям Working towards Peace – складається з складових: управління агресією, вирішення конфліктів, попередження насильства для учнів 6-9 класів. Цей напрям складається з 22 уроків. Ще один напрям розроблений для дітей від дошкільного віку до 6 класу. До роботи залучаються як вчителі, так і батьки [5].

Австралійський дослідник булінгу K.Rigby пропонує наступні цілі програми подолання даного явища у школі: основна мета програми повинна бути перетворення школи на більш безпечне середовище для учнів. Для досягнення цієї мети ставити наступні цілі [8, с. 20]:

- Зниження кількості учнів, які є жертвами насильства;
- Зниження рівня жорстокості віктимізації;
- Зниження кількості людей, які залучають інших учасників до процесу булінгу;

- Підсилення заходів, спрямованих на підтримку жертв булінгу.

Дослідник також пропонує на першому етапі провести анонімне інтерв'ю серед учнів, щоб мати змогу діагностувати ситуацію в школі.

Ця проблема існує і в наших школах. Дитина повинна розвиватися гармонійною особистістю, в сприятливих для цього умовах. Тому дуже актуальним є дослідження поширення третирування в українських школах, розробка та впровадження методів подолання насильства і знущань.

Профілактику наявної в певній школі, в певному середовищі проблеми булінгу можна розділити на первинну, вторинну та третинну.

Первинна профілактика щодо посттравматичних наслідків булінгу реалізовується за трьома напрямками:

1. створення умов недопущення булінгу;
2. швидке і грамотне роз'єднання дитини (підлітка) з відповідними стресовими чинниками;
3. зміцнення захисних сил особистості і організму в протистоянні третируванню як для умовно здорових дітей і підлітків, так і для тих, що вже мають соматичну або психічну патологію[1].

Нижче на прикладі двох країн, США і Швейцарії, приведений досвід комплексної роботи з профілактики булінгу в школах. Результати подібної роботи як зі звітів самих учнів, так і на думку вчителів досить обнадійливі.

Більшість педагогів США, психотерапевтів і консультантів в американських школах вважають, що проблема профілактики булінгу може бути вирішена поетапно.

Перший етап (крок), найвідповідальніший, полягає в тому, щоб визнати, що така проблема існує. Визнання проблеми в рамках школи вимагає, щоб хтось узяв на себе ініціативу сказати про її існування і про роботу з нею. Робота з третируванням може бути ефективною тільки тоді, коли певна група або школа як ціле визначає проблему і погоджується з тим, що важливо змінити ситуацію. Краще, якщо людина, яка керуватиме цим, володіє адміністративною владою. Поки не буде досягнута згода, починати роботу немає сенсу.

Головний аргумент ініціативної групи для неприєднаних членів шкільного співтовариства наступний: «Якщо ви нічого не робите для вирішення проблеми, ви самі стаєте її частиною». Важливо, щоб до співробітників школи приєдналися учні і їх батьки. На початку потрібний визначити масштаб проблеми. Це можна зробити різними шляхами.

Кращим способом, на думку А. Хорна, Б. Глейзера, Т. Сейджера, може бути опитування учнів про те:

- чи були у них до цих пір проблеми в школі;
- чи є у них неприємності в даний час;
- чи знають вони кого-небудь, у кого є неприємності;
- якщо вони в даний час не мають особисто яких-небудь проблем, то чи відчувають страх за свою безпеку взагалі.

Таке ж опитування необхідно провести серед вчителів. Потім порівняти результати двох опитувань й зіставити їх з інформацією, отриманою від батьків (опитування батьківської заклопотаності).

Другий етап (крок) – визначення проблеми. Не може існувати в кожній школі уніфікованих ознак визначення проблеми. Проте, ініціативна група дорослих і дітей повинна визначити:

- суть проблеми (проблем);
- серйозність проблеми;
- частоту проблеми;
- навести відповідні приклади.

Після цього необхідно розробити спільний план дій.

Далі ініціативна група оповіщає все шкільне товариство про суть того, що відбувається, про ті напрями роботи, які будуть реалізуватися з профілактики насильства.

Наприклад:

- створення атмосфери нетерпимості до будь-якого акту насильства в школі;
- краще спостереження за холами, кімнатами відпочинку, їдальнями;
- відповідна виховна робота по класах в режимі вільної дискусії;
- розробка етичного кодексу школи;
- чітко виражене очікування, що учні повідомлятимуть про порушення або

адміністрації, або консультантам;

- створення консультантами груп підтримки для жертв і груп для роботи з кривдниками.

Мета роботи з останніми: контроль агресивних намірів кривдників і їх реабілітація.

Третій етап (крок) – виконання програми.

Якщо є план, то він має бути виконаний. Краще, якщо виконання цього плану почнеться з початку нового навчального року. Тут може бути опір окремих груп та осіб, тому що багато дітей не вважають булінг проблемою; деякі батьки чекають від своїх дітей, що вони будуть агресивними, а не навпаки; деякі вчителі не вірять, що в їх обов'язки входить учити дітей піклуватися про себе.

Цими питаннями доцільно особисто займатися відповідальній особі – координаторові програми. Важливе місце займає підготовка вчителів до того, що їм робити в ситуації третирування.

Ось приклади з методичних рекомендацій, розроблених в 1991 році Jonstone, Munn і Edwards:

- залишатися спокійним і керувати;
- сприйняти випадок або розповідь про нього серйозно;
- прийняти заходи якнайшвидше;
- підбадьорити потерпілого, не дати йому відчуття себе неадекватним;
- запропонувати жертві конкретну допомогу, пораду й підтримку;
- зробити так, щоб кривдник зрозумів, що ви не схвалюєте його поведінку;
- постаратися зробити так, щоб кривдник побачив точку зору жертви;
- покарати буллера, якщо потрібно, але дуже зважено підійти до того, як це зробити;
- чітко пояснити покарання, і чому воно призначається [1].

Також цими авторами рекомендується організувати в школах суди над кривдниками, але здійснювати це треба у край обережно.

У свою чергу, Д. Ольвеус запропонував для цих цілей використовувати «контактний телефон».

Один з аспектів виконання подібних програм – всевітнє розвінчування міфу про те, що «агресивна поведінка – це нормально».

Для цих цілей пропонується агресивно-орієнтованим школярам пережити альтернативний досвід у вигляді різних тренінгів з конфліктології.

У свою чергу, А. Голдстейном (Arnold Goldstein) наприкінці 80-х - початку 90-х років минулого століття була написана ціла серія книг по роботі з компаніями кривдників. Ось основні ідеї цього автора:

- працюючи з кривдниками, «розділяй і володарюй» - кривдників потрібно екстренно і ефективно викривати;
- не опиратися на покарання, це тільки підсилить групову солідарність кривдників;
- працюючи з однією людиною, потрібно уміло використовувати силу конфронтації всього, наприклад, класного колективу.

Одним з визнаних європейських авторів в справі захисту дітей від насильства, поряд з такими відомими теоретиками і практиками як А. Адлер, А. Міллер, Ллойд де Моз, К. Бассіоне є швейцарський психіатр і психолог Аллан Гугтенбуль. У своїй книзі «Зловісна чарівність насильства. Профілактика дитячої агресивності і жорстокості і боротьба з ними» автор описує семиетапну програму роботи з насильством в школі. По суті, ця програма багато в чому збігається з американським підходом в роботі з третируванням. Також ця програма затверджена Виховною радою округу Берн (Швейцарія) як модель роботи з важковиховуваними учнями. Вона реалізується силами професійних психологів і їх помічників, студентів психологічних вузів. Тобто, за кожним «дзвінком» школи працює бригада фахівців.

По-перше, вона знайома з початковою ситуацією. При цьому, головна умова – відмова від пошуків винного дорослого (хто допустив насильство?). Далі, після аналізу ситуації адміністрації школи пропонується «весь пакет послуг», а саме всі 7 заходів, які бригада повинна буде провести. Відмова від одного з них неможлива. У разі згоди адміністрації школи послідовно реалізуються всі 7 заходів:

- співбесіда з вчителем (вчителями);
- батьківські збори;
- відвідування школи.

Робота з класом:

- для молодших і середніх класів – мімодрама;
- для старшокласників – співбесіда-дискусія;
- повторна інспекція;
- підсумкові батьківські збори.

Вторинна профілактика зводиться до своєчасного виявлення у дітей і підлітків патологічних наслідків булінгу і надання їм спеціалізованої ефективної і комплексної допомоги.

Третинна профілактика передбачає реабілітацію дітей і підлітків з важкими формами наслідків булінгу, з явищами нозологічної трансформації і стрімкої соціальної дезадаптації. До цієї ж групи входить реабілітація жертв насильства з декомпенсацією основного соматичного захворювання або психічного розладу.

Висновки. Таким чином, у практику зарубіжних країн впроваджено комплексні програми подолання та профілактики булінгу в школі. Ці програми включають моніторинг шкільного середовища, проведення профілактичних заходів з учнями, вчителями та батьками; набуття учнями навичок подолання конфліктів та толерантного спілкування.

В Україні поки-що немає законодавчих актів, які б гарантували дитині захист від знущань у школі. У шкільному середовищі здійснюється профілактика насильства, проте поки що не впроваджуються комплексні програми подолання булінгу; профілактичні заходи стосуються здебільшого учнів, схильних до агресивної поведінки. Також в нашій країні не впроваджується практика інформування суспільства про булінг через створення спеціальних сайтів, розповсюдження брошур серед школярів та батьків. Окреслення шляхів адаптації зарубіжних програм щодо подолання та профілактики булінгу в нашій країні становить перспективу подальших досліджень.

Література

1. Бердишев И.С., Нечаева М.Г. Медико-психологические последствия жестокого обращения в детской среде. Вопросы диагностики и профилактики. Практическое пособие / Под редакцией Л.П. Рубинной. – 2005.
2. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. — СПб: Питер, 2001. — 352 с: ил. — (Серия «Мастера психологии»).

3. Дроздов О. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді. Автореф. Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – Київ. – 2003.

4. Чернякова А. В. Проблема третирування (bullying) серед учнів у загальноосвітній школі США: шляхи запобігання та подання. // <http://www.psyh.kiev.ua>

5. Cheryl E. Sanders and Gary D. Phye. Bullying Implications for the Classroom. [Електронний ресурс]. – Elsevier Academic Press. – 2004. Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=js2v5vF8kUC&>

6. Keith Sullivan. The Anti-Bullying Handbook. Sage Publication Ltd. 2011.

Електронний ресурс. Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books>

7. Olweus D. Bullying at school. [Електронний ресурс] – Blackwell Publ. – 1993 / Режим доступу: <http://books.google.com.ua>

8. Rigby Ken. Stop the bullying: a handbook for schools. [Електронний ресурс]. – Australian Council for Educational Research Ltd/ - 2003. - Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books>

9. www.kreschatic.kiev.ua

10. www.olweus.org

References

1. Berdy'shev Y.S., Nechaeva M.G. Medy'ko-psy'xology'chesky'e posledstvy'ya zhestokogo obrashheny'ya v detskoj srede. Voprosy dy'agnosty'ky' y' profy'lakty'ky'. Prakty'cheskoe posoby'e / Pod redakcy'ej L.P. Ruby'nnoj. – 2005.

2. Вэрон Р., Ричардсон Д. Агресивність. — СПб: Питер, 2001. — 352 с: уіл. — (Серія «Мастера психології»).

3. Дроздов О. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді. Автореф. Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – Київ. – 2003.

4. Chernyakova A. V. Problema trety'ruvannya (bullying) sered uchniv u zagal'noosvitnij shkoli SShA: shlyaxy' zapobigannya ta podalannya. // <http://www.psyh.kiev.ua>

5. Cheryl E. Sanders and Gary D. Phye. Bullying Implications for the Classroom. [Elektronny'j resurs]. – Elsevier Academic Press. – 2004. Rezhym dostupu: <http://books.google.com.ua/books?id=js2v5vF8kUC&>

6. Keith Sullivan. The Anti-Bullying Handbook. Sage Publication Ltd. 2011. Elektronny'j resurs. Rezhym dostupu: <http://books.google.com.ua/books>

7. Olweus D. Bullying at school. [Elektronny'j resurs] – Blackwell Publ. – 1993 / Rezhym dostupu: <http://books.google.com.ua>

8. Rigby Ken. Stop the bullying: a handbook for schools. [Elektronny'j resurs]. – Australian Council for Educational Research Ltd/ - 2003. - Rezhym dostupu: <http://books.google.com.ua/books>

9. www.kreschatic.kiev.ua

10. www.olweus.org

Кривопишина О.А., Балебрух Ю.Б.

Сравнительный анализ методов преодоления и профилактики буллинга (на примере школьной среды зарубежных стран и Украины)

В статье исследовано явление агрессивного поведения - буллинг или третирувание в школьной среде. Проанализирована структура, виды буллинга, факторы возникновения данной формы насильственного поведения среди учащихся. Проанализированы личностные характеристики личности - жертвы буллинга и буллера (преследователя). Рассмотрены основные методы преодоления и профилактики буллинга (на примере зарубежных стран и Украины). Изучены общие и отличительные признаки

методов профілактики и преодоления буллинга в США, Канаде, европейских странах и Украине.

Ключевые слова: буллинг; третирование; жертва буллинга; буллер (агрессор).

Kryvopyslyna O.A., Balebruch Ju. B.

The comparative analysis of the methods for overcoming and preventing bullying (the example the school environment of foreign countries and Ukraine)

This article explores the phenomenon of aggressive behavior - bullying in the school environment. It was investigated the structure, types, factors of bullying among students. It was analyzed the personal characteristics of the individual - the victim of bullying and the buller (pursuer). It was investigated the main methods of overcoming and prevention of bullying (in foreign countries and Ukraine). It was studied the common and distinctive features methods of preventing and overcoming bullying in USA, Canada, European countries and Ukraine.

Key words: bullying bullying victim; buller (aggressor).

Кривописина Олена Анатоліївна – доктор психологічних наук, професор кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, м. Львів,

Балебрух Юлія Богданівна – викладач кафедри практичної психології та педагогіки; здобувач; Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів.

УДК 159.982.2

Кузікова С.Б., Федорова Є.В.

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТА САМОРОЗВИТКУ В ОНТОГЕНЕЗІ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

В статті розглянуто можливості цілеспрямованого формування суб'єкта саморозвитку в контексті надання психологічної допомоги. Подана авторська концепція формування суб'єкта саморозвитку в практиці психологічної корекції. Визначено зміст психологічного супроводу саморозвитку особистості як цілісної системи навчання засобом саморозвитку.

Ключові слова: саморозвиток, самосвідомість, саморегуляція, самокорекція, антиципація, суб'єкт саморозвитку, психологічні ресурси особистісного саморозвитку, чинники та закономірності становлення суб'єкта саморозвитку.

Постановка проблеми. Найважливішим завданням практичної психології є надання допомоги людині в самоактуалізації та самореалізації її внутрішнього потенціалу, в досягненні гармонії її внутрішнього світу, поліпшенні суб'єктивного самопочуття і зміцненні психологічного здоров'я. Показово, що з точки зору багатьох сучасних психологів–практиків різних психотерапевтичних напрямів (гуманістичного, екзистенційного, трансперсонального тощо) саморозвиток особистості розглядається як необхідна умова її оптимального функціонування, а зупинка саморозвитку, незалежно від причини, зумовлює різного роду особистісні і психологічні порушення (А. Адлер, Р. Ассаджолі, Дж. Бьюдженталь, А. Маслоу, В. Франкл, К. Хорні та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній психологічній науці усталеною є думка про те, що процес саморозвитку – як сутнісна форма буття людини – починається разом із життям і розгортається всередині нього (М.Й. Боришевський, В.В. Клименко, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.І. Слободчиков, М.Л. Смольсон, В.О. Татенко та ін.). Проте актуалізований і керований саморозвиток людина здійснює тільки тоді, коли свідомо ставить цілі щодо самопізнання, самовдосконалення,